

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

CİLT : XL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

TERTİP HEYETİ
PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY
DOÇ. DR. RECEP KILIÇ

ISBN: 975 - 482 - 492 - 4

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

TAKDİM

Ülkemizde bir türlü anlam veremediğim tuhaf alışkanlıklarımızdan birisi de, alanında temayüz etmiş ve değerli hizmetler vermiş insanların öldükten sonra takdir edilmeleri, ne büyük değer olduklarının ancak o zaman farkına varılması hadisedir. 35-40 yıl hizmet ettikten sonra aktif hayattan çekilen nice değerler bir köşede unutulur; öldükten sonra birden hatırlanır ve büyük hizmetler yaptığı anlatılır, nadiren de olsa adına armağan dediğimiz yayınlarla hakkı teslim edilmeye çalışılır.

Sonuçta kendisi ile ilgili hiçbir şey yapılmayanlara göre bu da olumlu bir davranıştır. Gecikmeli de olsa, bir hakkın teslimi olması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz olması gereken, bu müstesna şahsiyetlerin, hayatta iken kendileri ile ilgili bu değerlendirmelerin yapılmasıdır. Gelenek bu istikâmette oluşursa herhalde çok daha isabetli olur.

Olması gerektiğini ifade ettiğimiz bu üslubun güzel bir örneği elimizdeki kitapla verilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 40 yılı aşkın öğretim üyesi ve yönetici olarak hizmet veren Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, dostları ve öğrencileri, bir vefa örneği olarak emek mahsulü bu eseri meydana getirdiler. Prof. Öner'i değişik yönleri ile, özellikle felsefe alanında ülkeye yaptığı ve yapmaya devam ettiği hizmetleri ile unutulmazlar arasına soktular. Şifahi ifade ve övgüler uçar gider, ama yazılı dökümanlar nesilden nesile intikâl eder, sonsuza dek bâki kalır.

Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, eski ve yeni öğrencileri onu çeşitli yönleri ile değerlendirdiler ve sonuçta felsefi ağırlıklı ve muhtevalı bir eser ortaya çıktı. Bu eserin yıllarca hizmet verdiği İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanması en uygun yoldu. Nitekim öyle oldu; Üniversitemizin onayı ile eser elinize ulaşmış oldu. Bu ilgi ve yaklaşımı dolayısı ile Sayın Rektörümüze ve Üniversitesi Yayın Komisyonu ile Yönetim Kurulu Üyelerine şükranlarımı sunarım. Baskıyı gerçekleştiren Üniversitemiz matbaasının değerli yönetici ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yeni ve olması gereken bir gelenek oluşturması dileği ile okuyucuya saygı ile sunulur.

*Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

PROF. DR. NECATİ ÖNER'E SAYGI!

Osmanlının en büyük şâiri kabul edilen Bâkî

*Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf!*

diyor. Koca Bâkî bile zımnem, hayatta kadrinin iyi bilinmediğinden şikayet ediyor. Ferid Kam da:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile konmaz aşına
Evvel ânu öldürürler acından
Sonra bir Türbe dikerler başına*

diyerek insanların kadir bilmezliğinden, kıymetleri heba etmelerinden, nankörlükten ve vefasızlıktan şikayet etmektedir.

Başka toplumlar nasıldır? Bilmem, ama bizim toplumumuzda vefasızlık ve kadirbilmezlik eskiden beri şikayet edilecek kadar yaygın sayılır.

Daha erken dönemlerde Üniversitelerimizde büyük hizmetler görmüş çok değerli hocaların adına çıkarılan armağanların büyük bir kısmı, onların vefatlarından sonra çıkarılmıştır. Armağan edilen değerlerin haberi olmadıktan, vefalılığın hazzını tatmadıktan sonra, armağanın değeri ne olacaktır?

İşte bu düşüncelerle Prof. Dr. Necati ÖNER hocamızın yarım asra varan hasbî (karşılıksız) hizmetlerinin hatırlanmasına vesile olması için bir "Armağan Kitabı" hazırlamayı düşündüm. Bana Doç. Dr. Recep KILIÇ her bakımdan yardımcı oldu. Türkiye'deki 70 kadar seçkin felsefeciyeye ve hocanıdan diğer bazı dostlarına haber verip yazı istedik. Hepsini memnuniyetle katılabileceklerini söyledi. Fakat bir kısım arkadaş, mazeretleri sebebiyle katılamadı. Zaman ayırıp çok değerli yazılar gönderen arkadaşların hepsine kalbî teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Neticede hocamıza lâayık kalıcı, muhtevalı büyük bir kitap meydana geldi.

Kitabın yayımlanması için Gazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Hasanoğlu alâka gösterdi. Üniversite adına yayımlayabileceğini söyledi. Fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, 'bu kitabı neşretmek bize düşen bir vazifedir' diye kitaba el koydu. Derhal Rektör Sayın Prof. Dr. Günal AKBAY ile görüşüp karar çıkarttı. Sayın Dekana ve Sayın Rektör AKBAY'a da bu sıcak alâkadan dolayı teşekkür ederim. Her bakımdan örnek bir hareket ve örnek bir kitap oldu. Bu, muhterem ÖNER'e, lâyük olduğu saygının küçük bir nişanesidir. Nice nice yıllara!... Derin saygılarımızla...

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

HAYATI, ESERLERİ VE HAKKINDA YAZILANLAR

Araş. Gör. İsmail KÖZ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Biyografisi</i>	3
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat</i>	9
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, <i>Felsefe Yapmak ve Necati ÖNER</i>	15
Prof. Dr. Afşar TİMUÇİN <i>Hocamız Necati ÖNER</i>	21
Prof. Dr. Bilal DİNDAR <i>Felsefeyi Sevmek</i>	23
Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU <i>Kendimle Sesli Bir Konuşma</i>	27
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Sosyal Yönü</i>	35
Prof. Dr. Necmettin TOZLU <i>Felsefeyi Güzelleştiren Adam</i>	39
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Hürriyet Anlayışı</i>	45
Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI <i>Örnek Bir İnsan Hocam Prof. Dr. Necati ÖNER</i>	79
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN <i>Mantığın Kaynağı Problemi</i>	83

SİSTEMATİK FELSEFE İLE İLGİLİ YAZILAR

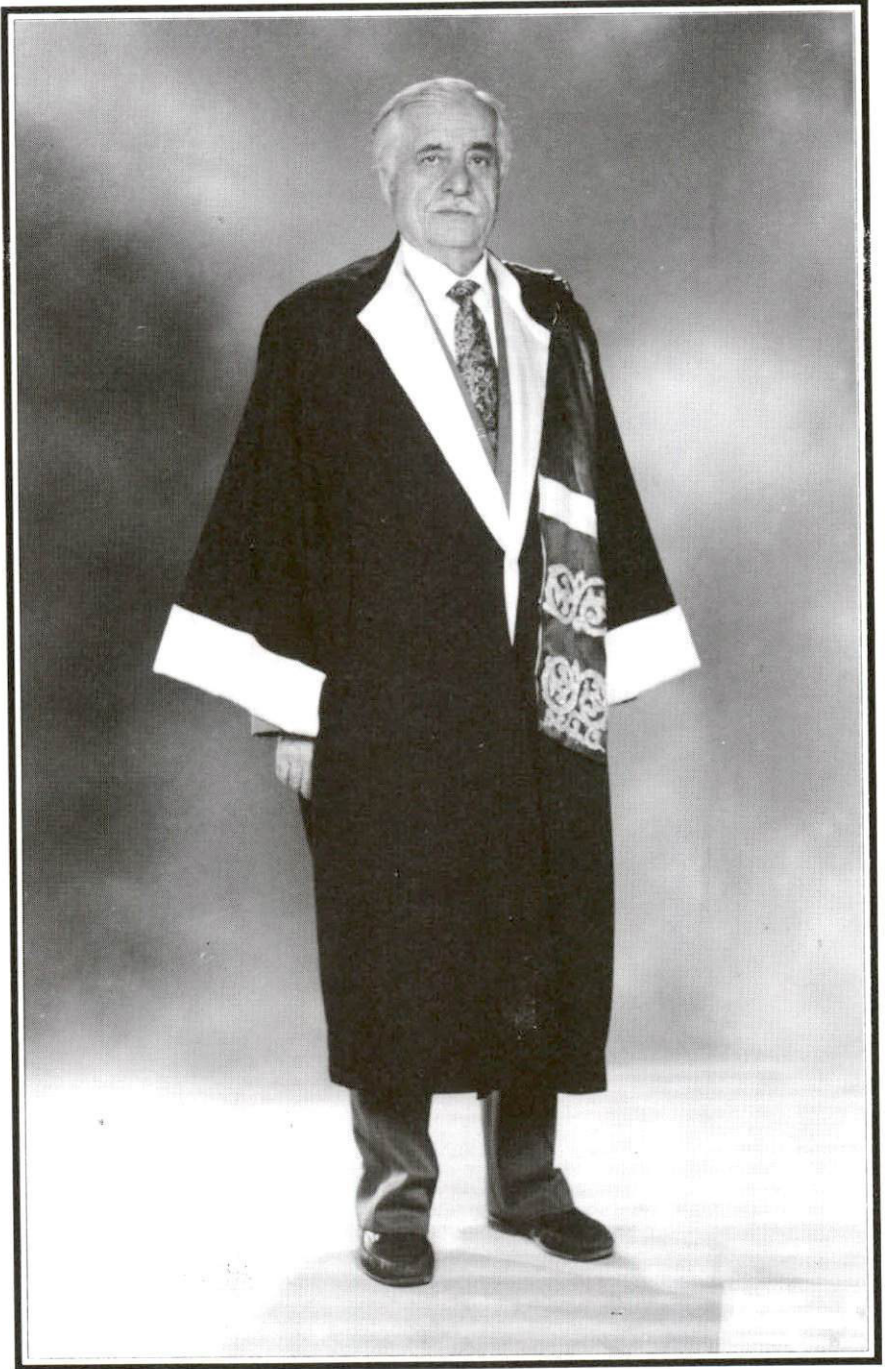
Prof. Dr. Teo GRÜNBERG <i>Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi</i>	97
Prof. Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL <i>İletişim Bağlamında Mantık ve Dil</i>	105
Prof. Dr. Teoman DURALI <i>Tarihin Dayanılmaz Ağırılığı</i>	117

VII

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM <i>Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik</i>	127
Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM <i>Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri</i>	147
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN <i>Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım "Temelcilik" ve "İmancılık"</i>	157
Doç. Dr. Hakan POYRAZ <i>Ahlaki Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm</i>	177
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM <i>Düşünce Özgürlüğü Üzerine</i>	189
Doç. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN <i>Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine</i>	195
Doç. Dr. Ayhan BIÇAK <i>Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü</i>	205
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Din Öğretimini Temellendirme Problemi</i>	215
Yrd. Doç. Dr. Şahin FİLİZ <i>İslam Felsefesinde Tanrı Anlayışı Karşısında Bireyin Konumu Problemi</i>	223
Dr. Münir DEDE <i>Kapalı Toplum ve İlk İnanışlar</i>	243
J. Ronald ENGEL (Çeviren: İbrahim ÖZDEMİR) <i>Sürdürülebilir Kalkınma Ahlakı</i>	255
FELSEFE TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN <i>Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi</i>	271
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR <i>Spinoza'nın Natura Naturans ve Natura Naturata Kavramlarının İslâmî Kökenleri</i>	291
Doç. Dr. Nurten GÖKALP <i>Beden-Zihin Etkileşimi ve Popper İle Eccles</i>	301
Yrd. Doç. Dr. Ülker ÖKTEM <i>Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi</i>	311
Yrd. Doç. Dr. Emel KOÇ <i>J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi</i>	333
BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mübahat Türker-KÜYEL <i>"Ulemâ-i Kiram" ve "Tafra-Tehille"</i>	351

Prof. Dr. Esin KAHYA <i>Erzurum'lu İbrahim Hakkı</i>	371
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN <i>Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı</i>	387
Doç. Dr. Remzi DEMİR <i>Takiyüddin İbn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması</i>	403
Doç. Dr. Melek DOSAY <i>Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin "Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz" Adlı Eseri</i>	425
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR <i>Kemâlüddin el-Fârîsi ve Tenkih el-Menâzır Adlı Kitabı</i>	433
KÜLTÜR HAYATI İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mehmet AYDIN <i>"Türk Müslümanlığı" Üstüne Bazı Düşünceler</i>	445
Prof. Dr. Şafak URAL <i>Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey</i>	451
Prof. Dr. Muammer C. MUŞTA <i>Sekülerleşme Laiklik Demokrasi ve Eğitim</i>	461
Doç. Dr. Mehmet AKGÜN <i>1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar</i>	475
Yrd. Doç. Dr. Uğur Köksal ODABAŞ <i>Rıza Tevfik ve Felsefesi</i>	499
Dr. Yaşar KALAFAT <i>Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I</i>	511

PROF. DR. NECATİ ÖNER

***SİSTEMATİK FELSEFE İLE
İLGİLİ YAZILAR***

ALLAH'IN VARLIĞININ DELİLLERİNİN KUR'ANÎ TEMELLERİ

Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM *

Allah, o kadar âşikâr, o kadar gerçek bir varlık olmasına rağmen, O, duyu organlarıyla algılanacak ve hissedilecek bir varlık değildir. Allah'ın duyu ve tecrübeye konu olmaması, O'nun başka bir yolla araştırılıp ispat edilmesi ve varlığının ve birliğinin ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu yol da "*akıl yolu*"dur. Allah'ın varlığını ortaya koymada akla çok büyük bir sorumluluk yüklendiğini kutsal kitaplarda, özellikle de Kur'anda görmekteyiz. "*Allah, aklınızı kullanıp düşünesiniz ve gerçeği anlayasınız diye size ayetlerini gösterir.*"¹ Kur'ânda, Allah'ın insana en büyük nimet olarak verdiği aklı inkâr eden, kendi işlerinde ve aklın kullanılması gereken yerlerde onu kullanmayan, Allah'ın ayetlerinden habersiz olan kimseler küçümsenmiş ve nefretle anılmışlardır. Bunlar için Kur'ân şu tesbiti yapar: "*Gökte ve yerde (Allah'ın birliğine, kudret ve azametini delâlet eden) ne kadar âlemler vardır ki, insanlar üzerlerinden geçerler de bunlardan ibaret almayıp yüz çevirirler.*"²

Kur'âna göre, aklı, esas işlevi ve görevi olan düşünmeden alıkoymak ve onu engellemek, o aklın sahibini konuşmayan ve düşünmeyen hayvandan da daha aşağı bir seviyeye düşürür³. Çünkü bu ayette, çevresini düşünüp akletmeyen ve içinde bulunduğu durum üzerinde düşünmeyen, çevresinde olup bitene kulak tıkayan, herhangi bir görüş beyan etmeyen; şahid olduğu olaylar hakkında bir fikri olmayan bir kimse, daha ziyade aklı olmayan ve çevresini idrak edemeyen hayvanlara, hatta hayvanların en aşağı ve değersizine benzetilmektedir. Zira hayvanların bir kısmı bile, gücü nisbetinde durumuna uygun olanı seçer, aleyhine olacak şeylere boyun eğmez ve tabiat şartlarına körü körüne kapılmaz; fayda ve zararını gücü nisbetinde gözetir ve ona göre davranışlarını düzenler.

Halbuki akıllı insan için, Kur'ânda, Allah'ın varlığı ve birliğini ortaya koyan bir çok ayet ve işaretler vardır. Bu ayetlerin büyük bir çoğunlu-

* Selçuk Üniversitesi Felsefe Profesörü.

1. el-Bakara (2), 73.

2. Yusuf (12), 105.

3. el-Enfâl (8), 22-23.

ğu, Allah'ın isim ve sıfatlarından, tabiat ve orada yaratılan insan, hayvan, bitki ve diğer tabiat varlıklarının yaratılışından, ahiret hayatının mutlaka gerçekleşeceğinden ve ahiret hayatının ahvalinden bahsetmekte ve bu ayetlerin ekserisi, Allah'ın varlığı üzerinde durmakla beraber, özellikle de Allah'ın birliği, eşsiz ve emsalsizliği üzerinde durmaktadır. çünkü Allah'ın varlığının bilinmesi, insan için gayet tabii, açık ve hatta zorunlu olan bir durumdur. Selim bir akla, bozulmamış bir fitrata sahip olan her insan, normal olarak yaratılanı bilir ve tanır; en azından O'nu tanıyan bir ruh taşır; ancak kibir, inat, gaflet, cehalet vb. gibi bir takım haricî sebeplerin tesirinde kalanlar bu aslî ve tabii yaratılışa, fitrata ters hareket edebilir. Bu selim fitrat özelliğini kaybetmiş olan akıllar için artık "Allah'ın Varlığı"nu bulmak gibi yüce bir görev de yoktur. Bu görev sadece, selim ve temiz fitratı koruyan akıllara yüklenmiş bir görevdir. Çünkü "Allah, Kıyamet gününde biz bundan habersizdik diye (itiraz etmemeleri için), onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk dediler"⁴ Bu ayette geçen "kâlû belâ" ifadesinin ezelde mi, ana rahminde mi, yoksa buluş çağında mı dile getirildiği ile ilgili bazı farklı görüşler⁵ olsa da, insan ruhunun Allah'ın varlığı ve birliği ve O'na karşı kul-luk şuru ile yüklendiği konusunda İslâm bilginleri aynı görüşü paylaşırlar.

Bu konuda insanlık, Hak ve Hakikatı, "**Allah'ın Varlığı ve Birliğini Bulma ve Anlama**" yetisi ve yetkisinin akla verilmiş olduğunda ittifak sayılabilecek bir sayıya ulaşmış görünmektedir. Dinler Tarihinden de öğrendiğimize göre, insanlık ister ferdî, isterse toplumsal bazda olsun, değişik tecrübe ve arayışlarıyla daima Allah'ın varlığını kabullenmiştir. İnsan, var olalı beri, şu veya bu şekilde bir dine inanmakta ve aklî bir bedahetle de Allah'ın varlığını kabul edegelmektedir. Bu nedenle gayet haklı olarak da İmam Matürîdî, "*Allah'ın Varlığı ve Birliğinin Bilinme Yolu*"nun ancak *akilyürütme* yolu olduğunu, bunun vasıtalarının ise dış dünyada Allah'ın varlığına delalet eden bir takım deliller ve âmetlerle olabileceğini belirtir. Matürîdî'ye göre, dış dünya, "*Kâinât Kitabı*" Allah'a sıfatları yönünden delâlet eden en açık delillerden birisidir⁶.

Bilindiği gibi, insanda din duygusu ve inanma hissi fitrîdir. İmanın esasını, ilkesini meydana getiren varlığı, Allah'ı bulma, O'na götüren ipuçları ve O'nu anlayıp kavrayacak aklî meleke de fitrîdir. Matürîdî'ye göre, şayet bu akıl melekesi bozulmadan ve doğru olarak kullanılırsa, insanı, gerçek sığınılacak varlık olan Allah'a götürür⁷. Netice olarak da

4. el-A'râf (7), 172.

5. Daha geniş bilgi ve bazı farklı görüşler için bkz. Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1968, 3. baskı, IV/2323-2333.

6. Ebû Mansur el-Mâtürîdî, Kitabu't-Tevhîd, İstanbul, 1979, s.129 vd.

7. el-Mâtürîdî, age, s.100-102.

imanın ve inancın ilkesi olan Allah'a ulaşma, fitrî, aklî ve zorunlu bir yol olarak ortaya çıkar.

Allah'ın varlığı ve birliğine delâlet eden ayetlerin bir kısmı kozmolojik, bir kısmı inayete, oradaki gâye ve nizama, bir kısmı da her ikisine birden işaret etmektedir. Bu meselede birçok kelimî, felsefî ve ilmî delillere müracaat edildiği halde, insana en ikna edici geleni, insanın kafasına en kolay yatanı ve fitratına da en uygun olanının Kur'ânda zikredilen deliller olduğu Gazalî, İbni Rüşd, Taftazanî vb. gibi bir takım İslâm düşünürleri tarafından ortaya koymaya çalışılmıştır.

Kur'ânda, çevremizde olup bitenlere bakmamızı, araştırıp incelememezi, âlemin yapısı üzerinde düşünmemizi, yani "Kâinât Kitabı"nı okumamızı isteyen, bu araştırmalar sonucunda düşünen selîm akıl sahipleri için âlemi yaratan yüce bir Yaratıcının varlığı ve birliğine, güç, kuvvet, kudret sahibi ve eşsiz, emsalsiz, tek bir varlık olduğuna delâlet eden ayetleri üç grupta toplamak mümkündür:

I) İnsanın yaratılışı ile ilgili ayetler,

II) Hayvan ve bitkilerin yaratılışı ile ilgili ayetler,

III) Tabiat ve tabiattakilerin yaratılışı ile ilgili ayetler,

I) Bu gruptaki ayetler, insanın yaratılışı, onun vücut yapısı, organları ve bu organların üstlenmiş olduğu görevleri, beslenmesi, hayatını ve neslini sürdürmesi vb.ni belirttiikten sonra, her şeyin insan için yaratıldığını, insana lutfedilen bu sayısız nimetler karşısında insanların kibir, inat ve gafletten uzaklaşarak Allah'a yönelmelerini ve O'na giden yolları aramalarını istemektedir. Kur'an özellikle insanın yaratılışı üzerinde fazlaca durmaktadır. Buna şu bir kaç ayeti misal vermek mümkündür: "Allah sizi (önce) topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi (erkek-dişi olarak) çiftler kıldı. Bir dişinin gebe kalması ve doğurması hep O'nun bilgisiyledir..."⁸ "Allah sizi bir tek nefisten (Hz. Âdem'den) yaratmış, sonra ondan eşini var etmiştir... Sizi annenizin karnında üç türlü karanlık içinde yaratılıştan yaratılışa geçirerek yaratmıştır. İşte bu yaratıcı, Rabbiniz olan Allah'dır. Mülk O'nundur. Ondan başka Tanrı yoktur..."⁹ "(Ey İnsanlar!) Biz sizi dayanıksız bir sudan yaratmadık mı? .... Biz buna güç yetirmişizdir. Ve bizim gücümüz ne büyüktür!"¹⁰ "Kahrolası insan! Ne inkarcıdır! Allah onu neden yarattı? Bir nutfeden (spermadan) yarattı da ona şekil verdi. Sonra onun yolunu kolaylaştırdı. Sonra onun canını aldı ve kabre soktu. Sonra onu dilediği bir vakitte yeniden diriltir."¹¹ "İnsan görmez mi

8. Fâtır (35), 11; el-Hâc (22), 5.

9. ez-Zümer (39), 6; en-Nisâ (4), 1.

10. el-Mürselât (77), 20, 23.

11. Abese (80), 17-22.

ki biz onu meniden yarattık. Bir de bakarsın ki, apaçık düşman kesilmiş. Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve “şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?” diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir. Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kâdir değil midir? Evet! Elbette kâdirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır. O bir şey yaratmak istediği zaman, o şeye ‘ol’ der ve hemen o da olur. ”¹² “Sizi biz yarattık; tasdik etmeniz gerekmez mi? Söyleyin öyleyse, dökmekte olduğunuz meni nedir? Onu siz mi yaratıyorsunuz? Yoksa yaratan biz miyiz? Aranızda ölümi takdir eden biziz. Ve biz, önüne geçilebileceklerden değiliz.”¹³ “...Allah’ın yanında başka bir Tanrı mı var? Ne kut düşünüyorsunuz?”¹⁴

Bu ayetlerin dışında, daha birçok ayette Allah’ın insanları yaratıp onlara şekil verdiği, konuşmayı öğrettiği¹⁵, her şeyi bir ölçüye göre yaptığı¹⁶, yapıp yaratanların en güzelinin Allah olduğu¹⁷, insanı topraktan yaratarak varlığının delili kıldığı, insanlar arasında sevgi ve merhameti meydana getirerek varlığını pekiştirdiği, düşünen akıllar ve milletler için bunda alınması gereken derslerin olduğu¹⁸ açıklanmaktadır.

II) Her çeşit **hayvan ve bitkilerin yaratılışı** ile ilgili ayetlerde bütün bunların sonsuz ve sınırsız bir kudretin eseri olduğu ve insanın hizmetine verildiği belirtilmektedir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: “Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır...”¹⁹ “Onlar bakıp görmezler mi ki, biz azımuşşân kudretimizin eseri olmak üzere pek çok faydalı hayvanlar yarattık...”²⁰ “Bütün çiftleri O yaratmıştır ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir ki, onların sırtına binip Rabbinizin nimetini anarak: “Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik’ diyesiniz”²¹ “Allah, her hayvanı sudan yarattı. İşte bunların kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayağı üstünde yürür, kimi dört ayağı üstünde yürür... Allah dilediğini yapar ve O her şeye kâdirdir.”²² “Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki, hem de güzel gıdalar edinirsiniz. İşte bunlardan da aklını kullanan kimseler için üyük bir ibret vardır.”²³

12. Yâsîn (36), 77-82.

13. el-Vâkıa (56), 57-60.

14. en-Neml (27), 62.

15. er-Rahmân (55), 4.

16. el-A'lâ (87), 1-5.

17. el-Mü'minûn (23), 14.

18. er-Rûm (30), 24.

19. en-Nahl (16), 66.

20. Yâsîn (36), 71.

21. ez-Zuhruf (43), 5.

22. en-Nûr (24), 45; Fâtır (35), 27-28.

23. en-Nahl (16), 67.

Bu ayetlerin dışında daha bir çok ayette yeryüzünde yaratılan ve yayılan canlı, hayvan ve bitkilerde düşününen topluluklar için Allah'ın varlığı ve birliğini ispatlayan delillerin bulunduğu ortaya konulmaktadır²⁴.

III) Allah'ın varlığı ve birliğinin en açık delilleri ise daha ziyade **tabiat ve tabiattaki varlıkların yaratılışında** ortaya çıkmaktadır. Çünkü buraya ay, güneş, yıldızlar, gece ve gündüzün meydana gelmesi, mükemmel işleyen bir tabiat düzeni içinde yer alan yer küresi, dağlar, denizler ve göklerin birbiriyle ahenkli, kusursuz yaratılışı ve bunların işleyişi, yeryüzünün mevsimden mevsime değişerek rengarenk olması, insanın yaratılışı ve yaşayışına en uygun bir biçimde atmosferi, acı, tatlı suları, yiyecek, giyecek, nakil vasıtaları, denizden ve karadan çıkarılan gıdaları, zinet eşyaları, takıları, canlıların hayat kaynağı olan su, onun habercisi rüzgâr, ölü toprağı canlandıran yağmur, insanı ısıtan ateş vb. daha nice varlıkların hepsinin yaratılışı ve insanın emrine amade kılması, hep o insana Allah'ın varlığı ve birliğini hatırlatmaya çalışan ayetlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: *"Allah, geceyi gündüz içine sokar, gündüzü de gecenin içine sokar; güneş ve ayı emri altına almıştır. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akar gider. İşte (bütün bunları yapan) Rabbiniz Allah'tır, mülk O'nundur. O'nu bırakıp kendilerine taptıklarınız ise, bir çekirdek kabuğuna bile sahip değillerdir. Eğer onları (putları) çağırırsanız, sizin çağırmanızı işitmezler. İştittiklerini var saysak bile size cevap veremezler. Kıyamet günü de sizin (onları Allah'a karşı) ortak koşmanızı da reddederler. Bunu sana, herşeyden haberi olan (Allah'tan) başka hiç kimse haber veremez."*²⁵

*"O ki, birbiriyle ahenk içinde olan yedi göğü yaratmıştır. Çok merhametli olan Allah'ın yaratışında hiç bir uygunsuzluk göremezsiniz. Gözünü çevir de bir bak bakalım, bir bozukluk görebiliyor musun? İki defa gözünü çevirip bak; göz aciz ve bitkin halde sana dönecektir."*²⁶ *"İnsanlar) göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?"*²⁷ *"O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetine verdi. Diğer yıldızlar da Allah'ın emri ile hareket ederler. Hiç şüphesiz ki bunlarda düşününen bir millet için pek çok deliller vardır. Yeryüzünde sizin için rengarenk yaratıklarında öğüt alan bir toplum için büyük bir ibret vardır..."*²⁸ *"Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için birçok ayetler vardır... Sizin yaratılışınızda ve (Allah'ın) yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan bir topluluk için ibret verici işaretler vardır.*

24. Bkz. el-Bakara (2), 164; el-Mülk (67), 19; el-Mü'minûn (23), 21-22; en-Nahl (16), 12-14; 66; Eş-Şûrâ (42), 29.

25. Fâtır (35), 14.

26. el-Mülk (67), 3-4.

27. el-Ğâşiye (88), 18-20.

28. en-Nahl (16), 12.

Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah'ın gökten indirmiş olduğu rızıkta ve ölümünden sonra yeri onunla diriltmesinde, rüzgârları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır. İşte sana gerçek olarak okuduğumuz bunlar Allah'ın ayetleridir. Artık Allah'dan ve O'nun ayetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?"²⁹ "Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır. Kendi nefsinizde bile ibretler vardır. Görmüyor musunuz?"³⁰

"O'nun delillerinden birisi de, gökleri ve yeri yaratması, lisanlarının ve renklerinin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda anlayanlar için çıkarılacak dersler vardır... işiten kavimler için ibretler vardır. Yine O'nun delillerinden ki, size korku ve ümit vermek üzere şimşegi gösteriyor, gökten su indirip ölümünün ardından arzı onunla diriltiyor. Doğrusu bunda, aklını kullanan bir kavim için (alınacak) dersler vardır."³¹

"Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra Arş'a istiva eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) herbiri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağına kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip ayetleri açıklamaktadır. Yeri döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratan O'dur. Geceyi de gündüzün üzerine O örtüyor. Şüphesiz bütün bunlarda düşünen bir toplum için ibretler vardır. Yeryüzünde yanyana bulunan arazi parçaları, üzüm bağları, ekin tarlaları, dallı-budaklı hurmalıklar vardır. Hepsi de aynı sudan sulandığı halde, onları lezzetçe birbirinden farklı ve üstün kıldık. Muhakkak ki bunlarda aklı eren insanlar için ibretler vardır."³²

Allah'ın varlığını ispat için kullanılan bazı ayetlerin Hz. Peygamber'in hadislerinde de yer aldığını görmekteyiz. İbni Abbas, Peygamberin yanında kaldığı bir gecede, sabaha doğru peygamberle beraber kalkalarlar ve dışarı çıkarak göğe bakarlar ve şu ayetleri okurlar: "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde, akılları tam olanlar için ibret vardır. Onlar ki ayakta iken, otururken, yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerle yerin yaratılışını düşünürler de: "Rabbimiz, bunu boş yere yaratmadın! Münezzehsin! Bizi ateş azabından koru! (derler)." Hz. Peygamber bu gökyüzünü seyirden sonra evine döner, misvak kullanıp, abdest alarak namaz kılar ve yatar..."³³ Yine Hz. Peygamber yatmadan önce okunacak dualar arasında: "Allah'ım! Evvel Sen'sin, Sen'den önce hiçbir şey yoktur. Âhir Sen'sin, Sen'den sonra (bâkî ve ebedî) hiçbir şey olmayacaktır."³⁴ duasını okumayı tavsiye etmiştir.

29. el-Câsiye (45), 3-6.

30. ez-Zâriyât (51), 20-21.

31. er-Rûm (30), 24-25-27; ayrıca bkz. el-Bakara (2), 28-29, 164; ez-Zuhruf (43), 11-14; en-Nahl (16), 79; İbrahim (14), 32-34.

32. er-Ra'd (13), 2-4.

33. Müslim, et-Tahare, bâb-ı misvak.

34. Müslim, ez-Zikr ve'd-Dûâ, Bâb-ı Mâyekûlu inde'n-Nevm.

Yemen halkından bir topluluk Hz. Peygamber'e gelerek: Yâ Rasûllah, dini ve âlemin ilk yaratılışını öğrenmeye geldik derler. Bunun üzerine Peygamber şöyle cevap verir: "Allah vardı ve O'ndan önce hiçbir şey yoktu."³⁵ buyurdu.

İnsanları dünya ve âhirette mutlu kılmayı amaçlayan Kur'ân-ı Kerim, muhatabına birtakım emir ve yasakları bildirir ve onu bilgilendirirken, muhatabın daima psikolojisini dikkate almış, 'bu muhatabı ikna için onun bünyesinde ve dış âlemde kendisiyle ilgili, hayatta her zaman gördüğü, tecrübe ettiği ve fayadalandığı eşya ve hadiselerden deliller göstermiştir. Bu deliller ilmî ve mantikî tefekkür sistemine erişmemiş, basit düşünceli avamı tatmin eder; çünkü insanla ilgilidirler ve onun hayatını konu edinmişlerdir, bedihîdirler. Mütefekkir dimaları da doyururlar; çünkü tafsilatıyla ve ayrıntılı olarak tahlil edilince birçok mantikî temellere isnad ettikleri görülür."³⁶ Kur'ân'ın ortaya koymuş olduğu "**Allah'ın Varlığı ve Birliği**" ile ilgili delillerin bazı özelliklerini şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Kur'ân delilleri, mucizelerden daha ziyade, mantığa dayalı akla hitab eden ikna edici delillerdir³⁷. İnsanın zaaflarından faydalanma ve onları korkutma yerine, düşündürme, araştırma, sorgulama, makulleştirme ve ikna etme yolunu tercih etmiştir³⁸.

2. Diğer Allah'ın varlığını ispat için kullanılan delillerin zamanının dolması, modasının geçmesi, yahutta herkesi ilgilendirmemesi gibi bazı zaafı söz konusu olduğu halde, Kur'ân delillerinin evrensel, zaman ve zeminlerin eskitemediği ve çağını geçirmediği bir güncelliğe sahip ve gayet apaçık, genel-geçer deliller olduğu görülür. Bu nitelikler Kur'ânın da ana nitelikleridir. Çünkü o, bütün insanlara gönderilmiş ilâhî bir kitaptır.

3. Bir çok filozof ve teoloğun kullandığı delillerin kaynağı olan Kur'ân delilleri, insan tabiatına, fitratına uygun, kolay anlaşılabilen ve insanları kolay etkileyen bir delildir. Buna örnek olması açısından şu hadiseyi burada zikretmek uygun olur: Bedir savaşından sonra, müşrik esirlerin salıverilmesiyle ilgili olarak Medine'ye gelen Cübeyr b. Mut'ım, bir akşam namazı esnasında Hz. Peygamber'in et-Tûr sûresini okuyuşunu dinler. Şu ayetleri: "*Acaba onlar herhangi bir yaratıcı olmadan mı yaratıldılar? Yoksa kendileri mi yaratıcıdır? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yaratılar? Hayır! Onlar bir türlü anlayıp inanmazlar.*"³⁹ duyunca o

35. Buharî, et-Tevhîd, Ve kâne erşuhû ale'l-Mâ'.

36. Bekir Topaloğlu, İslâm Kelâmcıları ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vacib) Anara, 1979, s.28.

37. Bkz. el-Bakara (2), 73.

38. Bkz. el-Mâide (5), 104.

39. et-Tûr (52), 35-36.

kadar etkilenir ki, 'Neredeyse kalbim yerinden çıkacaktı'⁴⁰ demekten kendini alıkoyamaz.

4. Kur'an'ın ortaya koyduğu Allah'ın varlığını ispata çalışan delillerin en büyük özelliklerinden birisi de natüralist, materyalist ve ateist anlayışlara geçit vermemesidir. Çünkü bu anlayışlar, Allah'ın varlığını inkar ettikleri gibi, tabiat ve orada gerçekleşen hayatıyeti de madde ve tesadüfe bağlarlar; madde ve tabiatın ötesinde bir yaratıcı, nâzım bir yüce varlığa, güç ve kuvvete inanmazlar⁴¹. Halbuki Kur'an, şuursuz ve ölü maddeden kendiliğinden bir hayatın çıkamayacağını, tabiatta hiç birşeyin kör bir tesadüfün eseri olmadığını, tabiata ve maddeye hayat verenin ancak Allah olduğunu şöyle açıklar: "*Ey Kâfirler! Siz ölü iken sizi diriltten (dünyaya getirip hayat veren) Allah'ı nasıl inkar ediyorsunuz? Sonra O, sizi öldürecek, tekrar diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz.*"⁴² "*Şüphesiz Allah, tohumu ve çekirdeği çatlatandır, ölüden diriye çıkararak, diriden de ölüyü çıkarandır. İşte Allah budur. O halde (haktan) nasıl dönersiniz? O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır. İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir*"⁴³ "*...Yeryüzünü ölümünün ardından O canlandırır.. Sizi toprakdan yaratması, O'nun (varlığının) delillerinden-dir....*"⁴⁴ "*...(Her türlü) işi kim idare ediyor? (diye o kâfirlere sorulunca, onlar da) "Allah" diyecekler. De ki: Öyle ise (O'na âsi olmaktan) sakınmıyor musunuz?"*⁴⁵ "*Allah, gökleri ve yeri yerli yerince yaratmıştır..*"⁴⁶ "*Güneş, kendisi için belirlenen yerde akar döner. İşte bu azîz ve alîm olan Allah'ın takdiridir. Ay için de bir takım yörüngeler tayin ettik... Ne güneş aya yetişebilir, ne de gece gündüzü geçebilir. Her biri yörüngelelerinde dönerler.*"⁴⁷ "*...O, her an yaratma halindedir.*"⁴⁸ ve "*Allah, yarattığı her şeyi güzel yaratmıştır.*"⁴⁹

Bu ve benzeri daha birçok ayet, kâinatta mevcut bulunan ve akıllara hayret verici yaratılışın ve bunların bağlı bulunduğu nizam, ahenk ve uyumun, şuursuz madde ve kör bir tesadüfün değil de, sonsuz bir hikmet, ilim, irade, mutlak bir kuvvet ve kudrete sahip şuurlu bir varlığın eseri olduğunu ortaya koymaktadır.

Bütün bu ayetler, akl-i selîm sahibi, kalb ve kafa gözü açık, insaf ehli insanlar için geçerli ve anlamlıdır. Yoksa inkar batağına saplanmış,

40. Bkz. Buharî, Tefsiru'l-Kur'an; Müslim, Salât.

41. Bkz. el-Câsiye (45), 24.

42. el-Bakara (2), 28; Al-i İmrân (3), 27.

43. el-En'âm (6), 95-96 ve devamı.

44. er-Rûm (30), 19-20.

45. Yûnus (10), 31.

46. el-Câsiye (45), 22.

47. Yâsîn (36), 38-40.

48. er-Rahmân (55), 29.

49. es-Secde (32), 7.

cahil, inatçı, inançsızlığı şuurulu bir şekilde kendisine yol edinmiş, itirazın ötesinde başka bir yolu olmayanlar için ise delil bulmak mümkün değildir. Onlara hangi esasa dayanan delil getirirseniz getirin, onları asla ikna edemezsiniz. Bunlar için Kur'ân "Onlara gökten bir kapı açsak ve oradan yukarı çıksalar, yine de: "Gözlerimiz boyandı; belki de bize büyü yapılmıştır" derler." "Öncekilerin başına gelenlerden ders almaları gerekirken, onlar hala buna inanmazlar."⁵⁰ "Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler."⁵¹ Çünkü onların gözleri ve kapları perdelenmiştir ve hakikatları asla göremezler⁵². İşte bu "kâfirlerin küfrü, Rableri katında kendileri için ancak azabı artırır; onların küfrü kendilerine zarardan başka bir şey getirmez."⁵³ Ama yine de bunlar açıkça Allah'ın olmadığını, en azından olmaması gerektiğini savunmaktan da geri duramamışlardır.

Allah'ın Varlığı ve Birliğine delâlet eden ayetleri kelâmcı ve filozoflarca kullanılan deliller açısından tahlil edecek olursak, bunlar arasında Kozmolojik delillerden "Hudûs" ve "İmkan"a ait olanlarla, Teleolojik delil serisinden "Gâye" ve "Nizam"a; "İhtira" ve "İnayet" zemin teşkil edenler de mevcuttur. Bir başka ifadeyle, belki bu delilleri kelâmcı ve filozofların kullandığı şekil ile doğrudan doğruya değilse bile, onların delillerinin alt-yapısını teşkil edecek şekilde Kur'ân ayetlerini bulmak mümkündür. İbni Rüşd, doğrudan Kur'ânda yer almadığı gerekçesi ile kelâmcıların sıkça kullandığı Hudûs delili ile filozofların sıkça kullandığı İmkân delilini eleştirmiş; onun yerine Allah'ı bilmenin şer'î, Kur'ânî iki yolunun olduğunu belirtmiştir. Bunlar ona göre, "İnayet" ve "İhtira" yollarıdır⁵⁴. Yine İbn Rüşd, İslâm kelâmcılarını, Allah'ın varlığını ispat için kullandıkları deliller ve dine soktukları bazı aşırılıklar, anlaşmazlıklar nedeniyle de eleştirmiştir. Çünkü ona göre, bu kelâmî ve felsefî deliller, herkesin kolay bir biçimde anlayabileceği Kur'ânî delilleri geri plana itmiştir. Bütün bunlara rağmen, insanın hiçbir zaman akıl yolundan vazgeçmemesi gerekmektedir; çünkü Kur'ân teemmül, tefekkür, tedebbür ve tezekkür etmeyi emretmektedir.

50. el-Hıcr (15), 13-15.

51. Yusuf (12), 105.

52. Bkz. el-Bakara (2), 7; el-Câsiye (45), 23.

53. Fâtır (35), 39.

54. Bilgi için bkz. İbni Rüşd, İbni Rüşd'ün Felsefesi, çv. Nevzat Ayasbeyoğlu, Ankara, 1955, s.53-54.